

В. Г. СКЛЯРЕНКО
НАГОЛОШЕННЯ ІМЕННИКА СОКІЛ У МИНУЛОМУ І ТЕПЕР

У праслов'янській мові іменник *сокіл* мав флективну акцентуацію в усіх відмінкових формах однини, крім кличної форми, де наголос був початковим: *sokoľ*, род. *sokol'a*, дав. *sokol'u*, ор. *sokol'omъ*, місц. *sokol'ě*, кл. ф. *s'kole*. Згодом унаслідок ослаблення кінцевих редукованих голосних наголос у формі називного—знахідного відмінка однини цього іменника перемістився з кінцевого редукованого на попередній склад: *sokol'ъ* → *sok'olъ* (але род. *sokol'a*). Кінцеву акцентуацію іменник *сокіл* зберігає в сучасній болгарській мові (*сокол*). Про колишнє кінцеве наголошення згаданого іменника свідчать і сучасні сербохорватська і словенська мови: схв. *sokō*, род. *соко̀ла* (з *сок'ō*, род. *сокол'a*); слн. *sokol*, род. *sokóla* (з *sok'ol*, род. *sokol'a*).

У давньоруській мові іменник *сокол* також зберігав давню кінцеву акцентуацію у формах називного—знахідного, родового, давального, орудного та місцевого відмінків однини і початкову акцентуацію в кличній формі однини (*со́коле*). Оскільки згаданий іменник набагато ширше функціонував з переносним значенням («молодець, сміливець; милий, любий, коханий»), ніж з прямим, то його клична форма вживалася особливо часто (і в сучасній українській мові слово *сокіл* як ласкаве називання юнака чи чоловіка вживається переважно при звертанні¹). Це й стало причиною акцентуаційного впливу кличної форми *соколе* на інші відмінкові форми однини іменника, що привело (частково на давньоруському ґрунті, значно ширше — на ґрунті окремих східнослов'янських мов) до переміщення наголосу *соко́л* (*сокі́л*) → *со́кол* (*со́кіл*), *сокола́* → *со́кола* і т. д. У староукраїнській мові вживаються обидва наголоси — і давній (*соко́л*), і новий (*со́кол*). Це ж має місце і в староросійській мові. Давній кінцевий наголос слова *сокіл* (*сокол*) ще й досі зберігають деякі українські говірки, так само як і російські. Він законсервований у російській приказці *гол как сокол*.

З давнім наголосом у формі називного—знахідного відмінків однини іменник *сокіл* вживається також у поезії І. Я. Франка, пор.: «Хто і за що вбив його, Знає лиш *сокі́л* його...» (наголос позначено в тексті, т. 11, с. 468)². При цьому інші відмінкові форми однини іменника *сокі́л* теж вживаються з наголосом на другому складі кореня (а не з давнім флективним наголосом), що зумовлено акцентуаційним впливом на них форми називного—знахідного відмінків однини, пор.: «А тепер поглянь довкола, В даль полинь крильми *соко́ла!*» (наголос позначено в тексті, т. 11, с. 456); «Отам в тюрмі в його умі Дитя те почалось, Що на весь світ, у всі віки *Соко́лом* понеслось» (наголос позначено в тексті, т. 12, с. 108).

Для сучасної української літературної мови характерна виключно початкова акцентуація іменника *сокіл* в усіх відмінкових формах однини, пор.: «Ішли дощі, цвіли мої діброви, І ранок бив загонисте крило, Як птиця-*со́кіл*» (А. Малишко); «— Загину загибеллю *сокола* я, Та карою буде й загибель моя...» (М. Бажан). Правда, словник-довідник «Українська літературна вимова і наголос» (К., 1973) допускає двояке наголошення кличної форми — *со́коле* і *соко́ле*, але таку рекомендацію не можна визнати правомірною. Клична форма *соко́ле* виникла на ґрунті кінцевої акцентуації всіх інших відмінкових форм однини цього іменника (подібно до *кома́ре*, при *кома́р*, род. *кома́ра*; *коро́лю*, при *коро́ль*, род. *коро́ля*). Отже, не тільки початковонаголошена клична форма однини іменника *сокіл* (*сокол*) впливала на інші відмінкові форми однини з давнім кінцевим наголосом, але й інші відмінкові форми однини з кінцевою акцентуацією викликали зміну в наголошенні кличної форми однини. Проте механічно поєднувати результати двох протилежних напрямів впливу не можна. Клична форма *соко́ле* передбачає кінцеву акцентуацію відповідного іменника і з погляду походження

¹ Див.: Словник української мови: В 11 т. — К., 1978. — Т. 9. — С. 438. Пор., наприклад, у Т. Г. Шевченка: «А Оксана, як голубка, Воркує, цілує. То заплаче, то зомліє, Головоньку схилить: «Серце мос, доле моя! *Соколе* мій милий!...».

² Тут і далі посилаємося на видання: *Франко І. Твори* : В 20 т. — К., 1950-1956.

наголошення згаданої форми, і з погляду сучасної акцентної системи української мови (у сучасній українській літературній мові наголос на другому складі в кличній формі однини мають лише кінцевонаголошені двоскладові іменники чоловічого роду). Оскільки для сучасної української літературної мови властива виключно початкова акцентуація іменника *со́кіл* у називному—знахідному, родовому, давальному, орудному і місцевому відмінках однини, то єдино правильною кличною формою для цього іменника слід визнати форму з початковим наголосом (*со́коле*), яка, власне, і зумовила початкову акцентуацію всіх інших відмінкових форм однини згаданого іменника.